

ביאורים

המהר"ל ממשיך לבסס את העובדה שהתורה מתאימה רק לישראל, ולא לאף אומה ולשון. הוא מביא ראיה מעניינת לכך. הראיה לקוחה מהמציאות. אנו יודעים ששתי הדתות המונותאיסטיות, הנצרות והאיסלאם, בנויות על תורת ישראל. שתי הדתות מאמינות במעמד הר סיני ובנתינת התורה. אך למרות זאת, שתי הדתות אינן רוצות לקיים את כל המצוות, אלא מצמצמות למספר מוגבל של מצוות. למרות שטענת הדתות היא שהם החליפו את עם ישראל, אין הם מתיימרות לקיים את כל המצוות שציוונו. המהר"ל מסביר שיש לכך הסבר עמוק. הגויים לא מסוגלים לקיים את כל המצוות. הטבע שלהם אינו בנוי לכך. רק הטבע של ישראל מותאם לתורה. לכן אף דת לא לקחה על עצמה את המימוש של כל המצוות אלא רק את השם של ישראל בלבד.

מציאות זו משתקפת במדרש חז"ל מפורסם על נתינת התורה. חז"ל מספרים שהקב"ה עבר על כל אומה ולשון ושאל אותם האם הם מוכנים לקבל את התורה, אך אף אומה לא הייתה חפצה בתורה. למשל, כשפנה הקב"ה לבני אדום ושאלם האם הם רוצים לקבל את התורה, שאלוהו: 'מה כתוב בה?'. אמר הקב"ה: 'לא תרצח!'. אמרו לו בני אדום שאינם מעוניינים, מכיוון שעל אביהם, עשו, נאמר 'על חרבך תחיה!'. רק כאשר הגיע הקב"ה לעם ישראל והציע להם את התורה הם אמרו: 'נעשה ונשמע!'.

מדרש זה מלמד אותנו על השוני שיש בין הקשר שיש בין אומות העולם לתורה לבין הקשר של ישראל לתורה. אומות העולם לא רצו לקבל את התורה, מכיוון שהיא לא מתאימה לטבע שלהם. לבני אדום יש נטייה טבעית לרצח ולדם, ולכן הם לא יכלו לקיים את התורה שאוסרת על הרציחה. לעומת זאת, עם ישראל מותאם כולו לתורה. אין אף מצוה שמנוגדת לאופיו, ולכן רק הוא היחיד שיכול לקבל את התורה ולקיימה, ללא כל תחושה שהוא חוסם או כובל ומצמצם משהו מתכונותיו ומטבעו.

לכן כדי שהתורה תופיע בעולם, חייבים שעם ישראל יישאר על המפה. כמו שהעולם אינו יכול להתקיים ללא התורה כך התורה לא יכולה להופיע בעולם ללא ישראל. זו סיבה מכרעת לקיומו הנצחי של עם ישראל ולכן שאין יכולת להחליפם באף עם אחר שייכנס לנעליו. הוא פשוט לא יהיה מסוגל לכך.

הרחבות

• ישראל והתורה

פי אין התורה חלקם כלל. הרב קוק הבחין בין ישראל לעמים, ביחס ליכולת שלהם לחיות באופן מלא את רצון ה': "הרבה בני אדם (גויים) ישנם, שמצד עצמות אופיים - אין העניין האלוהי נוגע להם כלל. ואם ימשכו לחוג זה (אם ינסו לחיות חיי אמונה) על פי ההרגל, או המסורת המושפעת מסיבות מסבכות - יפסידו לעצמם יותר ממה שיועילו. בולט הוא בייחוד דבר זה במה שנוגע לקבוצים חברתיים ידועים. אומה, שעל פי טהרת מציאותה, יהיה העניין האלוהי נוגע לה - כמעט שלא נראה; על כן, כל מה שישתחררו העמים יותר מהיחש הרוחני, האמוני והמטפיזי (מעל החומריות) בכלל - יותר נוח להם לפתח ולשכלל את חייהם. כי מעולף (נסתר) הוא הרבה ניצוץ האורה המלאה של האנושיות, וכל כך עבות הן מעטפותיו, עד שהן מחשיכות יותר ממה שהן מאירות.

הנקודה האחת של האנושיות, שהטבעיות של התביעה האלוהית נמצאה בה בעוצם רענותה ובהירותה, היא בישראל, "גוי גדול, אשר לו אלוהים קרובים אליו" [דברים ד, ז]. המדע והרגש האלוהי נוגעים אליו בכל מציאותו לכל חייו, לא יוכל רגע להסיח מהם את דעתו, ואי אפשר לו למצוא אושר בנקודה אחת מהחיים מבלעדו, ורק הוא יוכל להביא את האנושיות כלה לידי מדרגה זו (לשמוח בחיים שמבטאים בשלמות את רצון ה') [מאמרי הראיה עמוד 11].

לעילוי נשמת מלכה בת הרב משה ישועה ע"ה

אמנם אם תאמר, אפשר שתהיה התורה לאמה אחרת? דבר זה אל יעלה על דעת האדם. שהנמצאים בכלל יש לכל אחד ואחד סדר מיוחד אשר הוא סדרו מיוחד אליו, ואינו ראוי אותו סדר לאחר. כך סדר התורה והמצוות, אי אפשר רק לעם ישראל, עד שהתורה היה סדרם המיוחד להם, ואלא אפשר זה לעם אחר. כאשר תראה בחוש, עם ישם מודים בתורה, עד גבולה לא באו לקיים אותה. וכל זה מוכיח כי אין התורה חלקם כלל. וכל זה בארו חכמים באמונתם במסכת עבודה זרה (ב. ג.), ובכמה מקומות, על הכתוב (דברים ג. א.): ה' מסיני בא וגו', מלמד שהחזיר הקדוש ברוך הוא את התורה על כל האמות ולא רצו לקבלה רק ישראל. וכמו שבארנו בחבור גבורות ה' ובחבור התפארת, שאין מוכן לתורה הזאת רק ישראל בלבד. ואין ספק בדבר הזה, כי כל מעשי השם יתברך אשר ברא בעולמו, אי אפשר לומר שיהיה בהם חלוף ותמונה. ומכל שכן כי נתינת התורה, שהוא על הכל, איך אפשר לומר שיהיה אפשר בזה חלוף לתת לעם אחר, דבר זה לא יתכן כלל.

ומעתה התבאר כי בחירת ישראל הוא הכרחי לפי סדר המציאות בשביל התורה, שאי אפשר לעולם בלא תורה, ואי אפשר שתהיה התורה זולת לישראל. ומכיון שהוא הכרחי וכי שוף לומר שיהיה הסרה ובטול לדבר שהוא הכרחי, שאם היה זה הכרחי קדם יציאתו לפעל, איך אפשר לומר אחר שייצא לפעל שיהיה בטל? הרי כי הסבה אשר בחר בישראל לא נשתנה כלל.

ואם תשאל, אמנם התורה הכרחית בעולם, אבל אפשר שתלקח מישראל ותינתן לאומה אחרת? דבר זה לא יעלה על הדעת, כי לכל נברא יש תפקיד מיוחד אשר מותאם לו, ואין הוא ראוי לנברא אחר. כך גם ביחס לתורה ולמצוות, שמוותאמים ומיוחדים רק לעם ישראל, ולכן בלתי אפשרי שימסרו לעם אחר. דבר זה נראה בחוש, שהרי הדתות האחרות מודות במציאותה של התורה שנתנה לעם ישראל, ובכל זאת אין הן מקיימות אותה. מזה מוכח, שהתורה אינה מותאמת להם. ענין זה בארו חכמים באמירתם האמיתית, המובאת במסכת עבודה זרה ובעוד מקומות, על הפסוק: ה' מסיני בא וזרח משעיר למו. מלמד שחזר הקב"ה אחר האומות שיקבלו את התורה ולא רצו לקבלה, מלבד עם ישראל. בארנו בגבורות ה' ובתפארת ישראל, שאין לאומות את ההכנה הרוחנית כדי שיוכלו לקבל תורה, רק לישראל יש את ההכנה הרוחנית הנדרשת לכך. בדבר זה אין ספק, שכל מעשי הקב"ה שברא בעולם, אי אפשר להחליפם או לשנותם. ובדאי לנתינת התורה, שהיא עיקר הבריאה וכל הבריאה תלויה בה, איך אפשר לומר שתהיה החלפה בנתינתה ושתינתן לעם אחר. דבר זה לא יתכן כלל.

לאור דברינו התבאר, כי בחירת ישראל הכרחית למציאות העולם, מפני נחיצותה של תורה בעולם, שכן אין קיום לעולם ללא תורה, ואין קיום לתורה בעולם ללא עם ישראל. ומכיוון שדבר זה הכרחי בעולם, איך ניתן לומר שיהיה שינוי או בטול לדבר הכרחי! ואם היה הכרח לנתינת התורה ולמציאות ישראל קודם שנברא העולם, איך אפשר לומר שיתבטלו לאחר שנברא העולם, הרי סיבת הכרחיותם לעולם לא נשתנתה כלל.

התורה מתאימה רק לישראל, ולכן לא יכולה להינתן לאומה אחרת

בחירת ישראל משום שהתורה מוכרחת להיות בעולם, ומתאימה רק לישראל

ביאורים

המהר"ל ממשיך להוכיח שהתורה לא ניתנה לישראל לטובתם ומבחירתם, אלא היא גזירה אלוהית שאינה תלויה במעשיהם.

התורה מספרת שבמעמד הר סיני עם ישראל התייצב 'בתחתית ההר'. תיאור זה קשה להבנה. אם התורה רוצה לומר שהם חיכו במורדות ההר, הייתה התורה כותבת 'ויתיצבו למרגלות ההר'. איך אפשר להתייצב בתחתיתו של ההר? מכאן שהתורה רוצה ללמדנו דבר מפתיע. באותו הבוקר הקב"ה עקר את הר סיני והחזיק אותו מעל ישראל. הם התייצבו ממש מתחתיו. באותם רגעים אמר הקב"ה לישראל: 'אם אתם מקבלים את התורה - אני מסלק את ההר. אך אם לא - ההר כולו ייפול עליכם ואתם תקברו תחתיו'. התורה ניתנה בכפייה של הקב"ה. דבר זה מעורר תמיהה גדולה. מדוע היה צריך הקב"ה לכפות עלינו את קבלת התורה והרי ישראל קיבלו אותה מרצון, ואמרו 'נעשה ונשמע'? ובנוסף, קבלת התורה בכפייה זו לכאורה מדרגה פחותה מאשר קבלת התורה מרצון חופשי?

דרשה זו של חז"ל באה ללמדנו, שאין מציאות התורה בעולם תלויה בבחירתם של ישראל. התורה חייבת להופיע בעולם, ודווקא דרך עם ישראל. אם התורה הייתה ניתנת רק מרצון, היינו סבורים שהקשר בין ישראל לתורה נובע רק בגלל רצונם הטוב של ישראל, ולכן כאשר הם אינם מעוניינים בתורה - הקשר ניתק ואפשר להחליפם בעם אחר, חלילה, שירצה את התורה. חז"ל מלמדים שאין הדבר כך. התורה ניתנה בכפייה כדי להורות שהקשר בינה לבין ישראל אינו מתחיל מרצון שכלי ומבחירה חופשית אלא מגזירת ה'.

המהר"ל מוסיף הבנה נוספת למדרש חז"ל. הקב"ה כפה על ישראל לקבל את התורה. כלומר, אנס אותם. בתורה ישנו דין מאנס. אדם שאנס בחורה, והיא מעוניינת להתחתן עימו (כמובן, אם היא אינה רוצה - היא אינה מחויבת להינשא לו), אין הוא יכול לגרשה לעולם. ההבנה הפשוטה בהלכה הזו היא שזה חלק מעונשו של האנס על המעשה החמור והנורא שעשה. אך המהר"ל מוסיף, על פי דברי המדרש, רובד נוסף בהבנת הדין הזה. האונס לא יכול מצידו לנתק את הקשר עימה, מכיוון שהמעשה שלו, שנעשה ללא רצון האישה ומתוך דחף עוצמתי, גילה שהוא מחובר אליה. את הקשר שלו אליה אין הוא יכול לנתק כיוון שהוא לא קשר שכלי אשר מתחיל מהשכל וההבנה. כך הקב"ה 'אנס' את ישראל, כדי שאם חלילה ישראל יחטאו ויהיה ראוי לגרשם ולהחליפם - לא יוכל הקב"ה לעשות זאת, כיוון שהוא כפה אותם לקבל את התורה. הוא גילה במעשה זה שהקשר שלו לעם ישראל הוא קשר עמוק שאינו יכול להשתנות ולהתחלף.

שתי הבנות אלו מלמדות שהקשר בין ישראל לתורה וכן הקשר בין הקב"ה לישראל הוא קשר נצחי שלא ינתק לעולם.

הרחבות

• התורה היא חיינו

שִׁכְבָּר אֱמָרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע, וְאִם כֵּן לָמָּה הֲצַרְךָ לְכַפֹּת עֲלֵיהֶם הִרְ כִּגְיִיתָ. גם המדרש עמד על נקודה זו: "ואם תאמר על התורה שבכתב כפה עליהם את ההר? והלא משעה שאמר להן 'מקבלין אתם את התורה' - ענו כלם ואמרו נעשה ונשמע, מפני שאין בה יגיעה וצער והיא מעט. אלא אמר להן (אם מקבלים אתם את התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם)" על התורה שבעל פה, שיש בה דקדוקי מצוות קלות וחמורות, והיא עזה כמות וקשה כשאל קנאתה, לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקדוש ברוך הוא בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאודו... שפל מי שאוהב ויושר ותענוג - אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה, לפי שיש בה צער גדול ונדוד שינה, ויש מבלה ומנבל עצמו עליה. לפיכך מותן שכרה לעולם הבא, שנאמר: "העם ההולכים בחשך ראו אור גדול" [שעיה ט, א], אור גדול - אור שנברא ביום ראשון, שננוו הקדוש ברוך הוא לעמלי תורה שבעל פה ביום ובלילה, שבזכותן העולם עומד" [תנחומא נח, ג].

על פי דברי המהר"ל אפשר לפרש גם את דברי המדרש. הכפייה, שמבטאת קשר מוחלט ונצחי - קשורה דווקא לתורה שבעל-פה. כך ניתן להסביר את פירושו של רבי יעקב בן הרא"ש את הברכה "וחי עולם נטע בתוכנו - היא תורה שבעל פה" [טור, אורח חיים קלט].

לעילוי נשמת ציפורה בת ר' נפתלי ע"ה

המהר"ל המבואר 'קול חי'

וּבְפָרֶק רַבִּי עֲקִיבָא (שבת פח, א): וַיִּתְיַצְבוּ בְּתַחְתִּית הַהָר (שמות יט, ז), אָמַר רַב אֲבָדִימִי בַר חֲמַא: מִלְּמַד שְׁכַפָּה עֲלֵיהֶם הִר כִּגְיִיתָ, וְאָמַר לָהֶם: אִם אַתֶּם מִקְבְּלִים אֶת הַתּוֹרָה מוֹטֵב, וְאִם לֹא, שָׁם תִּהְיֶה קְבוּרַתְכֶם. אָמַר רַב אַחָא בַר יַעֲקֹב: 'מִכָּאן מוֹדְעָה רַבָּא לְאוּרִיָּתָא. אָמַר רַבָּא: אָף עַל פִּי כֵן הִדְוִי קְבִלְוָהּ בִּימֵי אַחְשׁוּרוּשׁ, שִׁנְאָמַר (אסתר ט, טז): קִיָּמוּ וְקַבְּלוּ, קִיָּמוּ מִה שִׁקְבְּלוּ עֲלֵיהֶם כְּבָר, עַד כָּאן. וּבְאוּרִיָּתָא, אָף עַל גַּב שִׁכְבָּר אֱמָרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (שמות כד, ז), וְאִם כֵּן לָמָּה הֲצַרְךָ לְכַפֹּת עֲלֵיהֶם הִר כִּגְיִיתָ? אֵלָּא הִטַּעַם כִּי 'קִבְּלַת הַתּוֹרָה הֲכָרְחִי, וְאִלוּ הָיוּ מִקְבְּלִים עֲלֵיהֶם אֶת הַתּוֹרָה מִרְצוֹנָם, הָיוּ סְבוּרִים כִּי הִדְבָּר תּוֹלָה בְּדַעְתָּם, וְאֶפְשָׁר שִׁיְהִי פְרוּד לְדָבָר זֶה, שְׂאִם לֹא יִשְׁמְרוּ הַתּוֹרָה יִהְיֶה בְּטוֹל לְנִתְיָנָתָהּ. אֲבָל עֵתָה, שִׁיְהִי קְבִלַת הַתּוֹרָה הֲכָרְחִי, אִם כֵּן אִי אֶפְשָׁר שִׁיְהִי בְּטוֹל וְהִסְרָה לְדָבָר זֶה, כִּי אִם נִתְיָנַת הַתּוֹרָה וְקִבְּלָתָהּ מִחֵיב, כֵּל שִׁפְן שִׁמְחִיב שְׂלֵא תִּהְיֶה בְּטוֹל לְתוֹרָה.

וּבַמְדַּוֵּשׁ מִצְאָתִי, כְּשִׁבְאוּ יִשְׂרָאֵל לְקַבֵּל הַתּוֹרָה, כָּפָה עֲלֵיהֶם הִר כִּגְיִיתָ, שִׁיְהִיו אָנוּסִים לְקַבֵּל אֶת הַתּוֹרָה, וְכִתִּיב אֲצֵל אוֹנֵס (דברים כב, טז): וְלוֹ תִּהְיֶה לְאִשָּׁה וְלֹא יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ. וּפְרוּשׁ עֵינֵינוּ זֶה, כִּי לְכָךְ אֱמָרָה תּוֹרָה אֲצֵל אוֹנֵס: לֹא יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ כֵּל יָמָיו, מִפְּנֵי שֶׁהַחֲבוּר שֶׁהוּא מִצַּד עֲצָמוֹ, אֶפְשָׁר שִׁיְהִי וְאֶפְשָׁר שְׂלֵא יְהִי, כְּמוֹ כֵּל אִישׁ שֶׁנִּשְׂאָ אִשָּׁה, אֶפְשָׁר שִׁישָׂא אוֹתָהּ וְאֶפְשָׁר שְׂלֵא יִשָּׂא אוֹתָהּ, לְכָךְ אֶפְשָׁר שִׁיִּתֵּן גֵּט גַּם כֵּן, וְיִשְׁלַח אוֹתָהּ מֵאֵתוֹ. אֲבָל כְּאֲשֶׁר הָיָה הַחֲבוּר הֲכָרְחִי, כְּמוֹ זֶה שִׁנְאָסָה, וְהִדְבָּר שֶׁהוּא מְכָרַח לְהִיּוֹת אֵין לוֹ פְרוּד וְהִסְרָה. לְכָךְ אֱמָרָה הַתּוֹרָה עַל הַמָּאֲנֵס אֶת הָאִשָּׁה וְעֵשָׂה הַחֲבוּר בְּהִכְרָח, לֹא יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ כֵּל יָמָיו. וְכֵן הִשֵּׁם יִתְבָּרַךְ נִהַג בְּחֲבוּר זֶה עִם יִשְׂרָאֵל, הַחֲבוּר שֶׁעֵשָׂה הֲכָרְחִי, שִׁיְהִי כָפָה עֲלֵיהֶם הִר כִּגְיִיתָ לְקַבֵּל אֶת הַתּוֹרָה, וְקִבְּלַת הַתּוֹרָה הִיא ¹⁰עֵצֶם הַחֲבוּר, כְּמוֹ שֶׁהִתְבָּאָר, לְכָךְ אֵין הִסְרָה לְחֲבוּר זֶה. וְכֵן הוּא לְפִי אֱמַת שֶׁהַחֲבוּר הִזָּה מְכָרַח, וּמִפְּנֵי שֶׁהוּא מְכָרַח אֵין לוֹ פְרוּד לְדָבָר זֶה. כֵּלָּל. וְהָרִי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֱמָרְנוּ וְקָמוּ חֲכָמִים בְּדְבָרֵיהֶם.

וְהַתּוֹסֵפוֹת ¹¹מִפְּרָשִׁים שָׁם (שבת פח, א) כְּאֲשֶׁר רָאוּ הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה הָיוּ חוֹזְרִין מִמָּה שִׁאֱמָרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע. וְאֵין דַּעְתֵּינוּ נוֹחָה בְּתַרוּץ זֶה, שֶׁכָּל זְכוֹת יִשְׂרָאֵל שִׁאֱמָרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע, וְחַס וְשְׁלוֹם שִׁיְהִי חוֹזְרִין מִדְּבָר זֶה.

בפרק רבי עקיבא על הפסוק: ויתיצבו בתחתית ההר אמר רב אבדימי בן חמא, מלמד שכפה עליהם הר כגיגית, ואמר להם, אם אתם מקבלים את התורה מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם. אמר רב אחא בן יעקב, ¹מכאן יש לעם ישראל טענה על אי שמירת תורה, מפני שאנס אותם הקב"ה לקבלה. אמר רבא ²אף שהייתה להם טענה, ³חזרו וקבלוה מרצונם בימי אחשורוש, שנאמר: קיימו וקבלו, קיימו מה שקבלו כבר בעבר. ביאור דבריהם, ישראל אמרו נעשה ונשמע, אם כן מדוע היה צורך לכפות עליהם הר כגיגית כדי שיקבלו את התורה? אלא הטעם, מפני ⁴שהתורה הכרחית לקיום העולם. אם היו ישראל מקבלים את התורה מרצונם, ⁵היו חושבים בטעות, ⁶שמציאות התורה בעולם אינה הכרחית אלא תלויה ברצונם, ואם כן יש אפשרות לבטל את נתינתה, אם לא יקיימו מצוותיה. אבל עתה, שהכריח הקב"ה אותם לקבלה, משמעות הדבר שאין ביטול לנתינת התורה, כי נתינת התורה, וקבלתה על ידי ישראל, זהו דבר מחויב במציאות, ובודאי שלאחר נתינתה וקבלתם לא יהיה שינוי וביטול לדבר זה.

מצאתי במדרש, כשבאו ישראל לקבל את התורה, כפה עליהם הקב"ה הר כגיגית, כדי שיהיו אנוסים לקבל את התורה, ובפרשת אונס נאמר: ולו תהיה לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו. נפרש כוונת מדרש זה. ⁷כל קשר בין איש לאשה שנעשה ברצונם, יתכן שיתקיים ויתכן שלא יאריך ימים. האיש יכול לשאת את האשה או לא לשאת אותה, ואם נשא אותה הוא יכול לאחר הנישואין לגרשה בגט. בפרישת אונס אמרה תורה: לא יוכל לשלחה כל ימיו, כיוון ⁸שהקשר נוצר ע"י הכרח, שהאיש אנס את האישה והכריח אותה על הקשר ביניהם. ⁹קשר כזה הוא קשר קבוע, שאין לאיש אפשרות לבטלו. לכן אמרה תורה ביחס לאונס אשה, שעשה את הקשר ביניהם באונס, לא יוכל לשלחה כל ימיו. כך נהג הקב"ה בקשר של עם ישראל. הקשר ביניהם נעשה בהכרח, שהרי כפה עליהם הר כגיגית לקבל את התורה, וקבלת התורה היא ¹⁰עצם הקשר בין הקב"ה לישראל, לכן אין אפשרות לביטולו של קשר זה. לפי המציאות האמיתית, קשר זה מחויב, ומכיוון שהוא מחויב, אין לו ניתוק כלל. היא מה שאמרו למעלה רמזו בדברי חכמים.

התוספות בשבת שם ¹¹הקשו את הקושיה שהבאנו למעלה, מהו הצורך בכפייה? ותירצו, שמא מפני מורא האש הגדולה יחזרו בהם ממנה שאמרו נעשה ונשמע. אין דעתנו נוחה מתירוץ זה. זכותם הגדולה שאמרו נעשה ונשמע, וחס ושלום שיחזרו מאמירה זו.

חיבור ישראל
והתורה הכרחי

ביאורים

המהר"ל ממשיך לבאר את דברי הגמרא על כפיית התורה על ישראל. הגמרא אומרת שאם עם ישראל יחטא ויבוא לדין לפני הקב"ה יכול עם ישראל לטעון שלא קיבל את התורה מרצון אלא כפו עליו. לפי פירושו של המהר"ל טענת ישראל אינה מובנת. המהר"ל ביאר שעם ישראל אכן קיבל את התורה מרצון אך הקב"ה כפה עליו כדי להראות שהתורה לא ניתנה רק מרצונם החופשי של ישראל אלא מוכרחת להופיע בעולם. אם-כן, מהי טענתם של ישראל כלפי הקב"ה? טענת ישראל היא שאין כפיית התורה על ישראל מגלה שהתורה טבעית לישראל. אותה הכפייה יכול היה הקב"ה, באופן תיאורטי, לכפות על כל אומה ולשון. אין הכפייה מעידה שהתורה מתאימה לישראל. רק כאשר ישראל יבחרו בתורה מרצונם החופשי תגלה התורה כמוזן הרוחני שלנו וכדרך היחידה למימוש חיינו.

אמנם עם ישראל אמר 'נעשה ונשמע', אך בפועל, בשעת קבלת התורה, הייתה כפיה, ובגללה ניתנה התורה. על כן המודע רבה אינה מסירה אחריות מעם ישראל על מעשיהם הרעים עד קבלת התורה מרצון בימי אחשוורוש, אלא אומרת שקיום תורה ומצוות מתוך כפייה אינו מצביע על טבעיות הקשר עם התורה, ובכך מוחלש, כביכול הקשר של ישראל אל התורה, וחיובם בה פוחת.

רק בימי אחשוורוש חזרו ישראל וקיבלו את התורה מרצון. עם ישראל לא הסתפק בתורה ובמצוות שצווה, אלא הוסיף מרצונו החופשי מצוה אחת, והיא מצוות מקרא מגילה. קבלת מצוה אחת מעידה על רצונם בכל המצוות. אין פירוש הדבר שלפני ימי אחשוורוש, כל תקופת השופטים וימי בית ראשון, לא קיימו את התורה מרצון, אלא קבלת מצוה זו עליהם גילתה שכל השנים הם קיימו את התורה מאהבה ומבחירתם החופשית, ולכן יכול היה הקב"ה להעמידם לדין אם חטאו.

פירושו של המהר"ל בעניין כפיית ההר כגיגית על ישראל בקבלת התורה וקבלתה מרצון על ידי ישראל בימי אחשוורוש, מסכם את כל היסודות האמוניים החשובים שהמהר"ל רצה ללמדנו בימים האחרונים. על בחירת ישראל על ידי הקב"ה שאינה תלויה במעשיהם, על ידי כפיית ההר, ועל טבעיות הקשר בין ישראל לתורה, על ידי הוספת מצוות מקרא מגילה כביטוי לרצונם ולקשר שלהם לתורה כולה. ממילא הבחירה בישראל כעם הנצחי לא תתבטל לעולם כי הוא העם היחיד שיכול לחיות לאורה של התורה.

הרחבות

• מתי המוסיף גורע ומתי הוא משובח

שְׁזֹאת הַמִּצְוָה הַיָּמָּה לְמִצְוֹת. מצד אחד, כאן אנו רואים שהתוספת משובחת, בפרט במצוות, אולם ידועים גם דברי חז"ל "כל המוסיף - גורע" [סנהדרין כט.]. אם-כן, מתי טוב להוסיף במצוות, ומתי התוספת עליהן גורעת.

רבי ברוך הלוי עפשטיין כתב יסוד, לפיו נוכל לדעת מתי ההוספה גורעת ומתי לא: "כל המוסיף גורע, והענין הוא דְּכִיוּן שִׁירֵשָׁה הָאָדָם לְעִצְמוֹ הַחוּסִיף - יֵאֱמִין כִּי מֵה שֶׁקָּצוּב בַּתּוֹרָה אֵין זֶה לְעִיכּוּבָא (פוסל בדיעבד) דווקא, וממילא לפעמים ירשה לעצמו גם לגרוע, וכנודע בענין הנחש בפרשת בראשית (הַיָּהּ הַמִּצְיָאָה מִדַּעְתָּה אִיסוּר לְגַעַת בַּעַץ הַדַּעַת-טוֹב-וּרַע, והנחש השתמש בזה לפתות אותה לאכול ממנו [סנהדרין שם]), ואחרי שאפשר לצאת מרשות, זה חסרון ומגרעת" [תורה תמימה דברים ד, ב]. אם-כן, החיסרון הוא כשיש המעטה במחויבות לדרישת התורה.

כיוון נוסף אנו לומדים מדין הדלקת נרות. כתב מרן רבי יוסף קארו על מצוות הדלקת נרות שבת: "ויש מכוונים לעשות ב' פתילות (נרות) אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור". רבי משה איסרליש העיר על דבריו: "האישה ששכחה פעם אחת להדליק, מדלקת כל ימיה ג' נרות, כי יכולין להוסיף על דבר המכוון נגד דבר אחר, ובלבד שלא יפחות" [שולחן ערוך, אורח חיים רטג, א ובהגה שם]. למרות שיש עניין להדליק דווקא שני נרות, כנגד זכור ושמור - מותר להוסיף נרות לשם כוונה אחרת. כמובן, ההבדל בין נרות לבין 'כל תוסיף' הוא שהמצוה אינה להדליק שני נרות, אלא נרות באופן כללי. כאשר המספר רק נועד לסמל כוונה מסוימת, אם יש גורם אחר, שמצריך להדליק נרות נוספים - ניתן להעדיף אותו.

אע"פ שהתורה ניתנה בכפייה מקבלוה גם מרצונם

וְיִקְאָמֵר דִּמְקָאן מוֹדְעָא רַבָּא לְאוּרִיָּתָא. פְּרוּשׁ, שְׂרָאוּי הִיָּה שְׂתִּתְהִיָּה הַתּוֹרָה לְיִשְׂרָאֵל שְׂלָא בְּאִנְסָא. שְׂאָם בְּאִנְסָא וּבְהִכְרַח, אִם כֵּן אֵין הַתּוֹרָה רְאוּיָה לְיִשְׂרָאֵל מִצַּד עֲצָמָם רַק עַל יְדֵי הַכְּרַח, וְלֹא הִיָּה הַזְּכוּת כָּל כֵּף גְּדוּל כְּמוֹ כַּאֲשֶׁר הִיָּה הַתּוֹרָה לָהֶם מִצַּד עֲצָמָם, שְׂאִז בְּזָה זְכוּת יוֹתֵר גְּדוּל. אִף עַל גַּב שְׂאָמְרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע קָדָם, מִכָּל מְקוֹם, בְּשַׁעַת קְבַלַת הַתּוֹרָה בָּא לָהֶם הַתּוֹרָה עַל יְדֵי הַכְּרַח, וְלֹא מִצַּד עֲצָמָם. וּמִכָּל שְׂכָן לְפִי מֵה שְׂהִתְבָּאָר לְמַעְלָה, הַתּוֹרָה מִתְיַחֶסֶת לְיִשְׂרָאֵל, וְאִם לֹא כֵן לֹא הִיָּה רְאוּיָה לְיִשְׂרָאֵל הַתּוֹרָה, כְּמוֹ שְׂנִתְבָּאָר לְמַעְלָה.

וְקָאָמֵר (שבת פח, א): דְּדָאָף עַל פִּי כֵן הַדּוֹר קָבְלוּהָ בִּימֵי אַחְשׁוּרוֹשׁ. וּפְרִשׁ רַש"י (שם): בְּשִׁבִיל אַהֲבַת הַנֶּסֶס קָבְלוּ הַתּוֹרָה. וְגַם בְּזָה לֹא נַחָה דַּעַת הָאָדָם, שְׂקָדָם לְכֹן לֹא הִיָּה רוֹצִים בַּתּוֹרָה, וְיְדַבֵּר זֶה אֵין רְאוּיָה. אֲבָל הַפְּרוּשׁ הוּא, שְׂפִאֲשֶׁר קָבְלוּ עֲלֵיהֶם מִצְוָה זֹאת מִעֲצָמָם, הִיא קְרִיָּאתָ מְגַלָּה, שְׂלֹא הִיוּ מְקַרְחִים לְמִצְוָה זֹאת, וּבְקָבַלַת מִצְוָה זֹאת קָבְלוּ כָּל הַתּוֹרָה. שְׂזֹאת הַמִּצְוָה הִיא כְּמוֹ תוֹסֶפֶת לְמִצְוֹת, וְאִם קָבְלוּ הַמִּצְוָה זֹאת, שְׂהִיא כְּמוֹ תוֹסֶפֶת, כָּל שְׂכָן קָבַלַת מִצְוֹת, שְׂהֵם אֵינָם כְּמוֹ תוֹסֶפֶת. לְפִיכֵף בִּימֵי אַחְשׁוּרוֹשׁ קָבְלוּ כָּל הַתּוֹרָה, וְלֹא הִיָּה שְׂם אִנְסָא וְהַכְּרַח, וּפְרוּשׁ זֶה נִכּוֹן. נִמְצָא פִּי הַחֲבּוּר הַזֶּה לְיִשְׂרָאֵל הַכְּרַח, וְאִיךָ הִיָּה בְּטוֹל לְדַבֵּר זֶה כָּלָל.

¹ אמר רב אחא, מכאן יש לעם ישראל טענה על אי שמירת תורה, מפני שאנס אותם הקב"ה לקבלה. פירוש, דבר הנעשה באונס יש בו חסרון. היה ראוי שהתורה תינתן לישראל מרצונם, ללא אונס, כי כשהיא ניתנת באונס משמע, שהיא אינה מתאימה לישראל מצד עצמם, אלא רק מפני ההכרח. אם היו מקבלים אותה מצד עצמם, הייתה זכותם גדולה מאוד. אמנם אמרו ישראל נעשה ונשמע, אבל זה היה קודם למתן תורה. בשעת מתן תורה היא ניתנה בהכרח, ולא מרצונם החופשי. וכבר התבאר למעלה, שהתורה מתאימה לישראל, ואם לא הייתה מתאימה לישראל, לא היו מקבלים אותה.

² אמר רבא אף שהיתה להם טענה, שקיבלו את התורה בהכרח, חזרו וקבלוה מרצונם בימי אחשוורוש. רש"י פירש, שקבלו אותה מרצונם מפני אהבת הנס. גם בהסבר זה לא נחה דעת האדם, כי משמע מדבריו, שקודם הנס לא רצו לקבל התורה, וקבלתם היא רק מכאן ולהבא. וזה דבר שאינו ראוי, שיהיו דורות רבים שלא היו מחויבים לתורה. אבל הפירוש הוא, כשקבלו עליהם מעצמם מצוות מגילה, שלא היו מחויבים לקבלה, בקבלה זו קיבלו את כל התורה. כיוון שהוסיפו מצווה אחת, שהיא תוספת על מצוות שכבר קבלו קודם לכן, שהרי אין תוספת אם אין עיקר. וכשהוסיפו מצווה זו מרצונם, גילו בזה שקבלת התורה הייתה מרצונם, ואין להם טענה על קבלתה באונס. נמצאנו למדים שהקשר בין הקב"ה לישראל הוא הכרחי, ואיך יתבטל דבר שהוא הכרח!

ביאורים

המהר"ל ממשך לבסס ולהרחיב את עניין הבחירה בעם ישראל. ביסודה של בריאת העולם, אמורה הייתה להיות מציאות אחת שהיא זו שמשלתשלט מהבורא והיא הגרעין המרכזי של העולם. מתוך אותו גרעין מרכזי נבנים שאר הדברים שבעולם העומדים מסביב לאותו גרעין והם נחשבים 'תוספת' אליו. ממילא בחירת הקב"ה בעם ישראל עומדת בבסיסו של העולם, וכמו שבכל דבר אי אפשר לקחת את הבסיס שמכוחו הוא חי ואותו הוא מחיה, כך גם בעולם אין שום אפשרות לביטול הבחירה בעם ישראל, אפילו אם הם יחטאו.

המהר"ל מוסיף נדבך עמוק נוסף. כדי שהקב"ה יהיה 'בורא' צריך שיהיו 'נבראים', ולכן צריך שיהיו בני אדם בעולם שהם יהיו בראוי של הבורא. מי ראוי לשאת בתפקיד גדול זה? דווקא עם שהוא 'גוי אחד' מתאים להיות אותו נברא של הקב"ה שהוא ה' אחד. מסיבה זו למרות שכל הנמצאים נוצרו מכוחו של הקב"ה, בריאתו של עם ישראל היא בריאה מיוחדת, וקיים קשר מיוחד ומהותי בין הבורא לבנים, והבחירה בהם היא בחירה מיוחדת שנעשית דווקא מכוחו של הבורא.

הבנה זו מסבירה היטב מדוע גם אם ישראל חטאו אין מקום שהבחירה בהם תופר. אם הבחירה הייתה בישראל מצידם, מצד גודל מעלתם, ניתן היה לומר שבחטאם הם ירדו ממעלתם ויש לבטל את הבחירה בהם. אולם מכיוון שהבחירה היא מצידו של הבורא, שמטרתה שיהיו נבראים שהוא יהיה בוראם, נמצא שכל הבחירה באה דווקא מצידו של הבורא, ולכן לא ייתכן שבשל שינוי בהתנהגות שלהם יהיה שינוי בבחירה שראשיתה בבורא ולא בנבראים.

הרחבות

• הבחנה אינה פירוד

ואף כי כל הנמצאים הם עלולים מאתו יתברך, הנה הפרש יש כמו שאמרנו. העולם לא נברא באופן חד-גוני, וגם ברב-גוניות שבו יש הבדלי מדרגות. שלא כמו שהיה ניתן לחשוב, הבדלי המדרגות לא מביאים לאי-סדר במציאות, אלא דווקא לשלמות הרמונית, כפי שכתב הרב קוק: "שני קווים (מניעים) עוברים לפנינו בהדרגת הכלל והפרט, קו המבדיל (הרצון להיות בפני עצמו), וקו המחבר". שני מניעים אלו הביאו ל"הבדלת שבט לוי בייסוד (ביצירת) האומה, והבדלת הכהונה מתוכו. בזמנים המאוחרים, הבדלת חברים (תלמידי חכמים) מעמי הארץ, ובכלל הרי הוא התוכן הרחב של הבדלת ישראל מן העמים, ובהרחבה יותר קדומה, הבדלת האדם מכל הבהמה והחיה, על ידי הגדרה של חלקים מיוחדים, תורות ומשאת נפש מיוחדות, שבהם עומד עולמו הפנימי האנושי, המתנשא למעלה למעלה. אבל בתוך עמקה של הבדלה זו התחברות והכללה גנוזות הן" [אורות הקודש ב, תלט].

הרב קוק מוצא בהבחנה בין המדרגות השונות "התחברות והכללה". ההסבר הוא שככל שהמדרגה יותר קדושה (כמו האדם ביחס לחי, וישראל ביחס לגויים) יש לה אחריות גדולה יותר על המדרגות הקשורות בה. משל לכך הוא המוח שהוא אמנם איבר קטן, אך תפקידו משמעותי והוא אחראי על תפקוד כל הגוף. אולם לבעלי החיים שאינם מפותחים - אין איבר בקרה מרכזי, וחלקי הבקרה השונים מפוזרים בכל גופם. דווקא הריכוז של המוח, כיחידה קטנה שנבדלת לעצמה, מאפשרת חיים מפותחים. "זאת היא נחלת ה' בכל דרך הקודש, הפרדה על מנת התחברות" [שם].

הסיבה השנייה לבחירת ישראל: הם הראשית

הסיבה השנייה אשר בחר השם יתברך בישראל, 'אשר לא היה תמונה וישנוי לאותה סבה, כי כאשר בארנו למעלה מהשתלשלות הרבוי מן השם יתברך, שצריך שיהיה כאן עלול שהוא ראשון, וכאשר יש כאן עלול ראשון אז יש כאן תוספת עליו, וכמו שבארנו זה למעלה באריכות. והראשון הזה הם ישראל, כמו שבארנו למעלה, דקתיב (ירמיהו ב, א): קדש ישראל לה' ראשית תבואתה. ומפני זה בחר השם יתברך באמה הזאת, ולדבר זה אין לו בטול כלל.

לעילה יש עלול מיוחד

ועוד, כי מצד שהוא יתברך עלה ופועל, ואין עלה בלא עלול, ואף כי כל הנמצאים הם עלולים מאתו יתברך, הנה הפרש יש כמו שאמרנו, כי ישראל הם עלולים מן אמתתו יתברך, כי הם עם אחד גם כן, כי ראוי שיהיה העלול עלול מיוחד, כמו שהוא יתברך עלה מיוחד, כמו שנתבאר למעלה. והעלול הזה האמה שפחר בה השם יתברך. ומזה תוכל לדעת ולהבין כי דבר זה שפחר בישראל מחיב מצד העלה. ואם יאמר האומר, כי דבר זה היה לו בטול והסרה מצד החטא אשר היה בישראל, דבר זה אינו, כי מאחר שהיה הבחירה מצד השם יתברך, אשר הוא העלה, אין בטול לדבר זה מצד חטא העלול כלל.

הסיבה השנייה לבחירת הקב"ה בישראל, סיבה אשר לא יתכן בה שינוי או החלפה, יסודה במה שבארנו למעלה. הבהרנו כי הריבוי אותו אנו מוצאים בעולם יוצא מה, ע"י בריאת נברא אחד שהוא הראשית. לאחר שנבראה הראשית, מכיוון שהיא חסרה, הרי שלהשלמתה יש צורך בתוספת לבריא, כמו שבארנו דבר זה למעלה באריכות. הראשית הזו הם ישראל, כמו שהתבאר, שנאמר: קודש ישראל לה' ראשית תבואתו. זוהי סיבת הבחירה בישראל, ולסיבה זו לא יתכן בטול כלל.

ועוד יש לומר בהסבר סיבה זו, מכיוון שהקב"ה הוא הבורא, והוא הסיבה הפועלת את המציאות, ואם לא היו נבראים לא היה בורא, לכן צריכה להיות בריאה הנבראת ממנו. ואף שכל הנבראים נבראו מהבורא, כבר בארנו שיש הבדל בין הנבראים, שיש בהם בריאה אחת מיוחדת שנבראה ממציאותו האמיתית המוחלטת של הקב"ה, והם ישראל שהם עם אחד, כמו שהוא אחד, כי מ' שני שנברא ממציאותו האמיתית צריך להיות בדמיון אליו, כמו שהוא מיוחד גם הנברא הזה צריך להיות מיוחד, כמו שהתבאר למעלה. מעניין זה תדע ותבין, כי בחירת ישראל מחויבת מצד הבורא. ואם יאמר האומר כי לבחירה זו יתכן ביטול או סילוק מפאת חטאים של עם ישראל, דבר זה אינו נכון, כיוון שהבחירה הייתה מצד הקב"ה, שהוא הבורא, ואין החטא של הנברא מבטל את הבחירה, שהיא מצד הבורא.

ביאורים

לאחר נפילה רוחנית, עלול להתעורר באדם קול פנימי שקורא לו לוותר, לפרוק עולו של מלך מלכי המלכים ולהתמכר להנאות העולם. קול זה בוקע מדבריהם של זקני יהודה בימי גלות בבל, בבואם אל יחזקאל הנביא בטענה, הגיונית כביכול (ואפילו תורנית), שהקשר בין ישראל לה' ניתק ח'ו'. הנחת היסוד שעומדת מאחורי טענתם של זקני יהודה וממילא, גם מהקול הפנימי שבוקע בתוכנו לעיתים, היא שהקשר בינינו לה' הוא קשר טבעי רגיל. לכן אפשר להעלות על הדעת מצב שקשר זה ייפסק. ממש כשם שהעבד מפסיק לאכול את התרומה כאשר הוא יוצא מרשות הכהן. לעומת זאת, מסביר המהר"ל, הקשר בינינו לה' מתחיל מרצונו של ה', וממילא הוא איננו משתנה ונגמר, "כי לא אדם הוא להינחם" (ה' איננו מתחרט על בחירתו כמו בני האדם) (שמואל א טו כט). הבחירה בישראל מחויבת ולכן גם יש ביטויים קשים בנבואה של מלכות בכוח ובתקיפות. לישראל יש תפקיד בעולם שבסופו של דבר עתידי להתבצע, השאלה היחידה היא רק האם אנו - עם ישראל, נרצה מבחירתנו לבצע תפקיד זה או שמא יהיו הדברים בעל כורחנו. כך או כך, בכל מצב שיהיה ה' לא יעזוב אותנו.

הרחבות

• איך לא נהיה 'חכמים להרע'

באו אנשים מזקני יהודה לדרש את ה'. מדיוק הפסוק שנקט במושג "לדרוש את ה'" - מושג 'תמים' שאף יש לו משמעות חיובית בדרך כלל, נוכל ללמוד עיקרון מוסרי חשוב: יש מקרים בהם החכמה והדרשנות משמשים כדי להרע. כך מסופר על עשיו הרשע, ש"היה צד את יצחק הצדיק בפיו... היה אומר לו אביו: בני, היכן היית היום הזה? והוא אומר לו: בבית התלמוד, לא כך הוא הלכה?... לא כך איסורו, לא כך התיירו? ומתוך דברים אלו הוה צדו בפיו" [תנחומא תולדות ח]. עשיו השתמש ביכולת הפלפול והדרשנות דווקא כדי לרמות את יצחק אביו.

דרך ישרה ללימוד תורה, שעל ידה עולים במידות ודבקות בה', הציג רבי אפרים מלונישין, בביאורו על עשיית ארון העדות: "שני כרובים - בדמות מלאכים שנקראו כרובים, ובדמות ילדים קטנים (על פי סוכה ה:). להורות שאם הרב דומה למלאך ה' צבאות, והוא נקי מן החטא כתינוק בן שנה - אז יבקשו תורה מפיהו. וצריך להיות נקי מאלוהים ואדם, כי לצאת ידי שמים - היו הכרובים פורשי כנפיים למעלה. ולצאת ידי הבריות - היו פניהם איש אל אחיו, המורה גם אל השלום הניתן לאוהבי התורה. והיו יחדיו תואמים בשלום ורעות. אל הכפורת יהיו פני הכרובים - שכל מגמת פניהם יהיה אל התורה שבארון, לא כאותן אשר המה חכמים בעיניהם, ודורשים לכבוד עצמם ולא לכבוד התורה" [כלי יקר, שמות כה, יז].

וְדָבָר זֶה בְּאָרוֹ חֲכָמִים¹ בְּאֲמוּנָתָם בְּמִסְכַּת בְּרָכוֹת בְּפָרֶק אֵין עוֹמְדִין (לב, ט): וְתֹאמְרוּ צִיּוֹן עֲזַבְנִי ה' וְה' שְׁכַחְנִי (ישעיהו מט, יד), אֲמַרְהָ כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: עֲזַבְתִּנִּי שְׁכַחְתִּנִּי. הַתְּשַׁכַּח אִשָּׁה עוֹלָה וְכו' (שם טו). בְּאָרוֹ בְּעִמְקֵי חֲכָמָתָם כִּי אֵין שְׁכַחָה לְדָבָר זֶה, אַחַר שְׁמִתְחַיֵּב מִצַּד הָעֵלָה יִתְבַּרֵּךְ מִצִּיאֹת שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וְהַבְּחִירָה בְּהֵם מִצַּד הָעֵלָה, לְכַךְ אֵין חֲטָא שֶׁהוּא בְּעֵלִיל מְבַטֵּל הַבְּחִירָה שֶׁהוּא מִצַּד הָעֵלָה, כְּמוֹ שֶׁבְּאָרְנוּ לְמַעַלָּה. וּבְאָרְנוּ מֵאֲמֹר זֶה בְּחִבּוּר בְּאֵר הַגּוֹלָה בְּאֵרֵיכוֹת מֵאֵד, וְעַיִן שָׁם וְתִמְצָא מְבֹאֵר הַסּוּד הַזֶּה.

וּבְמִדְרָשׁ וַיִּקְרָא רַבָּה: אֲתָה מוֹצֵא, בְּשַׁעָה שֶׁבִקְשׁוּ³ לְפָרֶק עַל בִּימֵי יְחִזְקָאֵל, בְּאוֹ אֲנָשִׁים מְזַקְנֵי יְהוּדָה לְדָרֵשׁ אֶת ה' (יחזקאל כ, א), אֲמָרוּ⁴ לוֹ: בֶּן אָדָם, כִּהֵן שְׁקִנָּה עֲבָד⁵ מֵהוּ שִׂיאֲכַל בְּתְרוּמָה? אֲמָר לָהֶם: אוֹכֵל. חֲזַר הִכְהֵן וּמְכָרוּ לְיִשְׂרָאֵל לֹא יֵצֵא הָעֶבֶד מִרְשׁוֹתָו? אֵף אֲנוּ יֵצְאוּ מִרְשׁוֹתָו שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. אֲמָר לָהֶם (שם לב-לד): הָעֵלָה עַל רוּחְכֶם הִיוּ לֹא תְהִיָּה, חִי אֲנִי אִם לֹא בְּיַד חֻזְקָה וּבְחִמָּה שֶׁפּוֹכָה אֲמִלָּךְ עֲלֵיכֶם. כִּי הוּא יִתְבַּרֵּךְ עֲלֵה הַכְּרָחִית אֶל יִשְׂרָאֵל, וְאֵין עֵלָה בְּלֹא עֵלּוּל, וּלְפִיכֶךָ בְּהִכְרַח יִמְלֹךְ הַשֵּׁם יִתְבַּרֵּךְ עֲלֵיהֶם אֵף אִם לֹא יִרְצוּ, כִּי דָבָר זֶה הוּא מִצַּד הָעֵלָה, וְלֹא מִצַּד הָעֵלּוּל. כִּי דָבָר שֶׁהוּא מִצַּד הָעֵלּוּל אֶפְשָׁר שִׁישְׁתַּנֶּה, כִּי הָעֵלּוּל הוּא בְּעַל שְׁנוּי, לְכַךְ הוּא אֶפְשָׁרִי מִצַּד עֲצָמוֹ וּמְחִיב מִצַּד עֲלָתוֹ. וּלְפִיכֶךָ אֲמָר, מֵאַחַר שֶׁהַדָּבָר הַזֶּה הוּא מִצַּד הָעֵלָה, הוּא מְחִיב, וּלְפִיכֶךָ, בְּחִמָּה שֶׁפּוֹכָה אֲמִלָּךְ עֲלֵיכֶם. הִנֵּה הַתְּבַאֵר לָךְ סִבָּה שְׁנִיָּה אֲשֶׁר בָּחַר בְּיִשְׂרָאֵל. וְהַסִּבָּה קְיָמָת וְלֹא סִרָה, וּמֵאַחַר שֶׁהַסִּבָּה קְיָמָת גַּם כֵּן הַמְּסוּבָב שֶׁבָּחַר בְּיִשְׂרָאֵל גַּם כֵּן קָיָם.

דבר זה בארו חכמים¹ בדבריהם האמיתיים במסכת ברכות בפרק אין עומדין, על הפסוק: ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, עזבתני ושכחתיני. עונה ה', התשכח אשה עולה וכו'. בארו בחכמתם העמוקה, כי אין שכחה² לבחירת ישראל, מכיוון שמצד הבורא מחויבת מציאות ישראל ובחירתם. לכן אין חטא הנברא מבטל את הבחירה, שהיא מצד הבורא, כמו שהתבאר למעלה. מאמר חכמים זה בארנו בהרחבה בבאר הגולה, עיין שם ותמצא את סוד הדברים מבואר.

אמרו במדרש, אתה מוצא, בשעה שביקשו³ לפרוק עולו של הקב"ה בימי יחזקאל, באו אנשים מזקני יהודה לדרוש את ה'. אמרו⁴ ליחזקאל, בן אדם, כהן שקנה עבד,⁵ האם העבד אוכל בתרומה? אמר להם, אוכל. אמרו, אם חזר הכהן ומכרו לישראל, האם לא יצא העבד מרשותו? אף אנו יצאנו מרשותו של הקב"ה. אמר להם: העולה על רוחכם היו לא תהיה, חי אני אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם. כיוון שהבורא ברא את עם ישראל כשהם מוכרחים להיות בעולם, כדי להודיע מציאותו, לכן אף אם אין ישראל רוצים, הקב"ה ימלוך עליהם, כי מלוכה זו היא מצד הקב"ה ולא מצד ישראל. דבר שהוא מצד הנברא יתכן שישתנה, כיוון שהנברא הוא בר שינוי,⁶ לכן מצד עצמו יתכן שיימצא ויתכן שיעדר מהמציאות, אבל מצד הבורא הוא מחויב המציאות, לכן אמר, בחימה שפוכה אמלוך עליכם. התבארה הסיבה השנייה מדוע בחר השם יתברך בישראל. סיבה זו קיימת ולא בטלה. מאחר⁷ שהסיבה לקיומן הוא הקב"ה, גם התוצאה מזה, שהיא בחירת ישראל, קיימת.

אין עילה בלא עלול. העילה אינה משתנה, לכן לא ישתנה קשר העלול לעילה

ביאורים

היחס בין דבר מהותי לדבר מקרי הוא יסודי להבנת עקרונות כלליים. מבט כללי מאופיין בכך שאיננו מתייחס אל המציאות הקונקרטית הנגלית לעין בלבד אלא גם לחלק המהותי שמסתתר מאחוריה. למשל, כאשר אנו רואים אדם מחופש לבעל חיים ומתנהג כבעל חיים, המראה וההתנהגות החיצוניים שלו לא יטעו אותנו מלבחון אותו דרך ההתייחסות הכללית כבן אדם. עיקרון זה חשוב כי רק הבנה כללית מהותית מאפשרת לנו להתחקות אחרי המושג סגולה שקיים בישראל. הסגולה איננה רק מה שנגלה לעיניים אלא בעיקר מה שאינו, הכישרון, הערך והייחוד שלעתים אפילו האדם שנושא אותם איננו מודע לקיומם. זוהי השלמות העצמית שקיימת בישראל בה עוסק המהר"ל. החטא אפוא נותר תמיד, במובן מסוים, מחוץ לעניין המהותי הזה. ממש כשם שאדם שנמצא בסביבת בע"ח זמן רב ומאמץ את התנהגותם לא יוכל להפוך לבע"ח, כי הוא נוצר שלם יותר. זוהי עובדה מחויבת המציאות. עובדה זו מאפשרת לישראל לתקן ולשוב מכל הקלקולים והעיוותים שדבקו בהם הואיל והקלקול איננו מהותי אלא מקרי. הרצון היסודי של ישראל הוא שלם וטוב כמו המקור ממנו נחצבו - רצון ה' יתברך.

הרחבות

• מה קבלנו מהאבות

הם מִשְׁתַּלְשְׁלִים מִן הַצּוּרִים הַחֲזָקִים, מֵאֲבוֹת וְאִמָּהוֹת שֶׁהֵם קְדוּשִׁים וְטְהוּרִים. חקר רבי יהודה רוזאניס בשאלה מרתקת: "אם קודם מתן תורה, מאחר שנימול אברהם וקיים כל המצוות... אם יצאו מכלל 'בני נח' לגמרי, ואפילו להקל, או לא?" [פרשת דרכים א]. בדבריו, מובאות ראיות רבות לשני הצדדים (מסקנת דבריו היא שאינם נחשבים בני נח), אך עצם הדיון מעורר אצלנו שאלה עקרונית: הרמב"ן כתב "ולקחתי אתכם לי לעם - בבואכם אל הר סיני ותקבלו התורה" [שמות ו, 1]. אם רק במעמד הר סיני נהיינו לעם - מה היחס בינינו לבין האבות, שקדמו למתן תורה?

רבי חיים סולובייצ'יק אמר ש"חס ושלוש לומר דאברהם אבינו היה גוי, הרי היה שורש כל עם ישראל ונשמתו, וכי האבות לא היו בני ישראל?!... וכל מה שנסתפקו הראשונים הוא לגבי דיניהם: אם היה להם דין ישראל, או דין בן נח... היו ישראלים ושייכים הם בכל המצוות אלא דעדיין לא נצטוו" (הובא בשמו בספר מנחת אשר בראשית, עמוד ע, בשמו).

הרב קוק דן בשאלה זו על-פי המדרש: "'לריח שמניך טובים'". כל המצות שעשו לפניך האבות ריחות היו, אבל אנו - "שמן תורק שמך" [שיר השירים רבה א, כ]. מהריח - רק הנשמה נהנית, ולא הגוף, בניגוד לשמן שניתן לסוך בו את הגוף. אמנם יש לאבות קדושה עצומה, אף יותר מזו שבבניהם, אך לא הייתה להם יכולת להשפיע על החלקים הגשמיים שבעולם הזה. בהר סיני, בהיותנו לעם - קיבלנו יכולת להתנהג בקדושה בכל שטחי החיים, מהמלכות ועד למקצוע הנחות ביותר [עולת ראייה א, עמודים ק וקלב, אורות עמוד קד].

הסִבָּה הַג', מִצַּד יְשֻׁלְמוֹת הַבְּרִיָּאָה אֲשֶׁר בְּיִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר מִצַּד הַזֶּה רְאוּי שִׁיְהִיָּה יִשְׂרָאֵל לְחֶלֶק הַשָּׁם יִתְבָּרַךְ. כִּי הַשָּׁלֵם רְאוּי אֶל הַשָּׁלֵם כְּמוֹ שִׁיְתְּבָאָר, כִּי אִמָּה זֹאת עֲצָם בְּרִיאָתָם בְּשִׁלְמוֹת הַגְּמוּר, וְאֵל תְּשִׁיגִיחַ בְּחֹטֵא אֲשֶׁר בָּהֶם, מִכָּל מְקוֹם עֲצָם הַבְּרִיָּאָה בָּהֶם בְּשִׁלְמוֹת. וְדָבָר זֶה גּוֹרֵם שֶׁהַשָּׁם יִתְבָּרַךְ בָּחַר בָּהֶם, כִּי רְאוּי שִׁיְהִיָּה הַשָּׁלֵם אֶל הַשָּׁלֵם, לֹא יוֹסֵר מִמֶּנּוּ. וְאִין רְאוּי שִׁיְחַלִּיף וְיִמִּיר הַחֹטֵא, שֶׁהוּא דָּבָר מְקַרָּה בְּיִשְׂרָאֵל, אֶת הַבְּחִירָה שֶׁבָּחַר בָּהֶם מִצַּד הַשִּׁלְמוֹת הַעֲצָמִי בְּיִשְׂרָאֵל, כִּי טְהוּרִים הֵם מִן הַחֹטֵא בְּעֲצָמָם. וְרְאִיָּה לָזֶה, כִּי הֵם מִשְׁתַּלְשְׁלִים מִן הַצּוּרִים הַחֲזָקִים, מֵאֲבוֹת וְאִמָּהוֹת שֶׁהֵם קְדוּשִׁים וְטְהוּרִים. וְהִנֵּה יְעֲצָם שֶׁלָּהֶם טוֹב, וְאִין בְּטוֹל הַחֹטֵא, שֶׁהוּא בְּמִקְרָה, מִבְּטָל הַבְּחִירָה שֶׁבָּחַר בָּהֶם בְּשִׁבְלֵי הַשִּׁלְמוֹת שֶׁבָּהֶם, שֶׁהוּא דָּבָר עֲצָמִי בְּיִשְׂרָאֵל, וְדָבָר זֶה בְּרוּר.

הסיבה השלישית לבחירת ישראל היא, ¹שלמותם של ישראל מבריאתם. מצד שלמותם ראויים ישראל להיות לחלקו של הקב"ה, כי ²השלם ראוי להיות בחלקו של השלם, כמו שיתבאר, כי עם ישראל נבראו שלמים בשלמות גמורה. אין לומר שהם חסרי שלמות מצד חטאייהם, כי נבראו שלמים. וזו הסיבה שבחר בהם הקב"ה, כי ראויים השלמים להיות בחלקו של השלם, ולא יוסרו מחלקו. החטא הוא דבר מיקרי, ואין הוא יכול לגרום לשינוי הבחירה שבחר בהם מצד שלמותם, כי במהותם הם נקיים מחטא. ראייה לשלמותם, כי הם תולדות של הצורים החזקים, האבות והאמהות, שהיו קדושים וטהורים. הנה התבאר ³שמהותם טובה, ואין החטא המיקרי יכול לבטל דבר שהוא מהותי. דבר זה ברור.

ביאורים

על היחס בין דבר מקרי לדבר עצמי עמדנו לעיל. כעת, מביא המהר"ל מדרש המבטא בצורה ציורית את היחס בין ישראל לבין אומות העולם ובכך מעמיד את שיטתו. טענתה המגוחכת של השפחה כהת העור, הטוענת שהאדון עתיד לגרש את אשתו בגלל הצבע השחור שדבק בידיה של האישה, ויישא את השפחה לאישה, מעמידים את היחס הברור בין דבר עצמי לדבר מקרי. הפגם שקיים בישראל נוגע רק במישור חיצוני ושחטי - בידיים, המבטאות את הצד המעשי והחיצוני, ולכן גם יש לטהר אותן, כי עלולה לדבוק בהן טומאה. זהו מצבם של ישראל. לעומת זאת, אומות העולם מבטאות את הפגם המהותי, את הנטייה הפנימית אחרי המימד החומרי העכור והכעור. אין זו נטייה צדדית בקרבם אלא יסוד מרכזי בחייהם. זוהי לא 'נפילה' עבורם אלא זהו חלק אינטגרלי ממשיתכם אל העולם הזה. זו הסיבה כי הטענה שה' יתברך יחליף את ישראל בגלל חטאם ויעבירם באומות העולם היא מופרכת מיסודה, שכן בישראל החטא הוא מקרי ואיננו קבוע בעוד אצל אומות העולם החטא הוא קבוע ודבק בהם באופן מהותי. (קיים מצב של תיקון אצל אומות העולם אך הוא יתבצע באמצעות עם ישראל). דבר מהותי איננו משתנה, ממש כשם שגם ההתנהגות הבזויה ביותר לא תוכל להפוך אדם לבעל חיים.

הרחבות

• במה חטאו ישראל בעגל

לפי שאמרה זו המירו פְּבֹדִים בְּתַבְנִית שׁוֹר. האברבנאל מסכם את מחלוקת פרשני המקרא באשר לחטא ישראל במעשה העגל:

"מהם חשבו שהיה ענינו עבודת אלילים גמורה, וכמו שאמר המשורר "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" [תהלים קי, כ]. והוא דעת זר מאוד"

"והרמב"ן כתב שהם בקשו מנהיג, שיעמוד להם במקום משה לנחותם בדרך, וכמו שאמרו אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש וגו'. ומפני זה, כשירד משה מן ההר - מיד בעטו כולם בעגל ומשה לקחו לעיניהם ושרף אותו. ואלו היו עובדים אותו לשם אלוהות לא ינחו לשרוף אלוהיהם" [אברבנאל שמות לב, א].

בשם הכוזרי כתב "שבאו אנשים מהם לבקש צורה מורגשת (שהרי לקב"ה אין דמות הגוף ואינו גוף). יכוונו אליה כשאר האומות לצורותיהם מבלי שיכחישו באלוהות מוציאים ממצרים (אלא שיעבדו דרכו את הקב"ה)... וכאשר אנחנו עושים היום בשמים (שמוזכרים לנו אלוהות, כמו בביתו 'יראת שמים'). והיתה חטאתם בעשיית תמונה אשר נאסר עליהם. ובמה שיחסו ענין האלהים למעשה ידיהם מבלי מצותו" [שם].

רבי אברהם אבן עזרא פירש: "חשבו, שמת משה שהסיעם מים סוף... כי ראו שהמן אינו יורד בהר סיני, ומשה התעכב שם ארבעים יום. ואין כח באדם לחיות זה הזמן בלא מאכל... ומלת ("עשה לנו") אלוהים - כבוד חונה בצורת גִּוְיָה (כלומר, בני ישראל רצו ליצור בעצמם התגלות של הקב"ה, כמו "וה' הולך לפנייהם יומם בעמוד ענן")" [שמות שם].

ובמדרש שיר השירים רבה (פרשה א, ג ד"ה רבי יצחק): אָמַר רַבִּי יִצְחָק: מַעֲשֵׂה בְּקַרְתָּנִית אַחַת, שְׁהִיְתָה לָהּ שִׁפְחָה כּוֹשִׁית, שִׁיְרָדָה² הִיא וְחִבְרָתָה לְמִלְאֵת מִן הָעֵינַן. אָמְרָה לְחִבְרָתָה: חִבְרָתִי, לְמַחֵר אֲדוֹנִי מִגְרַשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ, וְנוֹטְלֵנִי לְאִשָּׁה. אָמְרָה לָהּ: לָמָּה? בְּשִׁבִיל שִׁרָאָה שִׁיְדֶה מִפְּחָמוֹת. אָמְרָה לָהּ: אֵי שׁוֹטָה, יִשְׁמַע אֲזַנְךָ מִה שִׁפִּיךָ מְדַבֵּר, מִה אִשְׁתּוֹ שֶׁהִיא חִבִּיבָה עֲלָיו בְּיֹתֵר, אֶת אֹמֶרְתָּ בְּשִׁבִיל שִׁרָאָה שִׁיְדֶה מִפְּחָמוֹת הוּא מִגְרַשׁ אוֹתָהּ, אֶת שִׁפְלָךְ מִפְּחָמֹת וּשְׁחָרָה מִמְעֵי אִמְךָ, עַל אַחַת כְּפָה וְכַמְּהָ! כֹּף, לְפִי שֶׁהָאֲמוֹת³ מְזוֹנִין אֶת יִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁאֲמָה זוֹ הַמִּירוֹ כְּבוֹדָם בְּתַבְנִית שׁוֹר⁴ (תהלים קו, ט), וְיִמָּה אָנוּ לְשַׁעָה כֹּף נִתְחַיְבְּנוּ, אֲתֵם עַל אַחַת כְּפָה וְכַמְּהָ! הֲדָא הוּא דְקָתִיב (שיר השירים א, ו): אֶל תִּרְאוּנִי שִׁאֲנִי שִׁחְרָחַרְתָּ, עַד כָּאֵן.

הנה התבאר לך כי השפחה הזאת הכושית, שהשחרורית לה בעצמה, שנוצרה כף ממועי אמה והשחרות לה טבעי, אומרת שאדוניה יגרש אשתו מפני שידיה מפוחמות. ואין ספק שאין זה בטבע, שאם היה בטבע היה כל גופה כף, והוא דבר מקרי בלבד. ולכך אמר: וישא את השפחה הכושית! שהשחרות אל הכושית כאלו היה דבר עצמי. והבן מה שאמר פי הקרתנית ידיה מפוחמות, ורצה לומר, כי ישראל מעשיהם שעושים בידיהם מצד היצר הרע, לכך הם מפוחמות, אבל עצמם הם טהורים, רק שהיצר הרע מתגרה בהם. ויפה הוא שאמר שהיא שוטה, שאין שוטה כמו זאת, שירחיק דבר שהוא במקרה, שהמקרה יש שני לו, ואלו דבקות ישראל בו יתברר ענין זה דבר עצמי כמו שהתבאר, ואין מה שבמקרה מוטל דבר שבעצם. וכן מה שהרחיק האמות הוא דבר עצמי, וזה מפני שבעצם אינם ראויים לזה הדבקות, ואם פן איך ירחיק מה שבעצם טוב ובמקרה הוא רע, ויבחר מה שבעצם רע, ואם ימצא טוב בהם הוא במקרה, וראוי לקרות אותה אי שוטה. ואי אפשר לומר שיהיה המקרה מתמיד לעולם, ודבר זה בארנו במקומות הרבה מאד, כי אם היה המקרה מתמיד, נעשה מה שבמקרה דבר שבעצם, אחר שהוא עומד כף בתמידות. הרי לך דברים ברורים מאד, כי הסבות אשר בחר בישראל, לא נשתנה ולא הומר אהד מהם.

במדרש שיר השירים רבה, אמר רבי יצחק, מעשה בגבירה אחת שהייתה לה שפחה כושית. ירדה השפחה וחברתה למלאות מים מן המעיין. אמרה השפחה לחברתה, חברתי, מחר אדוני מגרש את אשתו ונוטל אותי לאשה. אמרה לה, למה? אמרה לה, בשביל שראה שידיה מפוחמות. אמרה לה אי שוטה, ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, ומה אשתו, שהיא חביבה עליו ביותר, את אומרת בשביל שראה שידיה מפוחמות הוא מגרש אותה, את, שכולך מפוחמת ושחורה ממעי אמך, על אחת כמה וכמה! כך, לפי שהאומות מקנטרות את ישראל, מפני שהמירו כבודם בתבנית שור, ועונים ישראל, ומה אנו שחטאנו לפי שעה כך החתיבנו, אתם על אחת כמה וכמה! זהו שנאמר: אל תראוני שאני שחרורתי. ממדרש זה מתבאר, כי השפחה הכושית, שהיא שחורה במהותה, שכן נולדה ממעי אמה והשחרות היא טבעה, אומרת על הגבירה, שאדונה יגרשה מפני שידיה מפוחמות. ואין ספק ששחרות הידיים המפוחמות אינה מלידה ואינה טבעה, כי אם השחור היתה טבעה כל גופה היה שחור. אלא אצל הגבירה השחרות היא דבר מקרי. לכן אמרו חכמים בתמיהה, וישא את הכושית שהשחור הוא בטבעה? הבן דברי חכמים שאמרו שידיה של הגבירה מפוחמות. כוונתם, כי מעשיהם של ישראל, שעושים בידיהם בגלל היצר הרע, הוא הגורם לכך שהן מפוחמות. אבל במהותם הטבעית הם טהורים, ורק מחמת היצר הרע שמתגרה בהם, הם חוטאים. יפה אמרו במדרש על השפחה, שהיא שוטה, שאין שוטה כמוה הסבורה, שהאדון ירחיק ממנו את אשתו בגלל דבר הקורה באופן מקרי, שהרי המיקרי הוא בר שינוי. דבקות ישראל בקב"ה היא דבר שבמהות, כמו שהתבאר, ואין דבר מיקרי מוטל דבר מהותי. וכן מה שהרחיק הקב"ה את האומות הוא ענין מהותי, מפני שאין הם ראויים להדבק בקב"ה. אם כן היש שטות גדולה מזו, לטעון שירחיק דבר שבמהותו הוא טוב ובמקרה הוא רע, ויבחר דבר שבמהותו הוא רע, וגם אם ימצא בהם דבר טוב הוא דבר מיקרי. אי אפשר לומר שהדבר המיקרי ייהפך לקבוע, כמו שבארנו בהרבה מקומות. כי אם המקרה הופך לדבר של קבע הוא הופך להיות דבר מהותי, והרי אינו כזה. התברר לך כי הסיבות שבגללם בחר הקב"ה בישראל, לא השתנו ולא הוחלף אחד מהם.

